

ATEBETÜ'L-HAKAYIK'DA YER ALAN BİLGİ VE KONUŞMA ÂDÂBİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME*

Ömer İNCE**

Öz

Karahanlı Dönemi Türkçesi eserlerinden biri olan Atebetü'l-Hakayık yalnızca Türk Edebiyatı tarihi bakımından değil, aynı zamanda Türk sosyo-kültürel hayatı, Türk dil ve kültür arkeolojisi açısından da önemli bir kaynaktır. Karahanlılar (840-1212) döneminde Edib Ahmed b. Yüknekî tarafından yazılmış olan eser, "Muhammed İspehsâlar Beg" namına yazılmış ve kendisine sunulmuştur. Bu eser İslâmiyet sonrası Türk dili ve edebiyatının ilk eserlerinden biri olup edebiyat tarihinin didaktik eserlerindedir. Eser aynı zamanda İslâm'ın kabulünden sonra toplumsal hayatta gözlenen sosyo-kültürel değişimin yanında değişen edebî dilin esere yansımaları göstermesi açısından da önemlidir. Kutadgu Bilig'de dikkat çeken millî karakterin, bu eserde dinî bir karaktere bürünerek devam ettiği görülür. Eseri sözcük hazinesi olarak ele aldığımızda kendinden önce yazılan Kutadgu Bilig'den daha fazla Arapça ve Farsça sözcük içerdiği görülür. Bunun sebebi zamanla İslâm dininin dolayısıyla Arapça ve Farsça'nın önce topluma sonra da Türkçe'ye olan etkisidir.

Anahtar Kelimeler: Klâsik edebiyat, Edib Ahmed Yüknekî, Atebetü'l-Hakayık, bilgi, konuşma âdâbı.

*Bu çalışma, 24-27 Nisan 2019 tarihleri arasında Muğla-Bodrum/Turgutreis'de düzenlenen III. Uluslararası Sınırsız Eğitim ve Araştırma Sempozyumu (USEAS 2019)'nda sözlü bildiri olarak sunulmuş daha sonra genişletilerek makale haline getirilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, İzmir. omerr35@gmail.com

AN EVALUATION ON THE KNOWLEDGE AND MANNERS OF SPEECH IN THE ATEBETÜ'L- HAKAYIK

Abstract

Atebetü'l-Hakayık, which is one of the works of Turkish of Karahanlı Period, is an important source not only in terms of the history of Turkish Literature but also in terms of Turkish socio-cultural life, Turkish language and cultural archeology. In the period of Karahanlılar (840-1212) Edib Ahmed b. The work written by Yüseknekî was written on behalf of ammed Muhammad İspehsâlar Beg ve and presented to him. This work is one of the first works of Turkish language and literature after Islam and is one of the didactic works of literary history. The work is also important in terms of reflecting the changing literary language to the work as well as socio-cultural change observed in social life after the adoption of Islam. It is seen that the national character, which draws attention in Kutadgu Bilig, continues to take on a religious character in this work. When we consider the work as a vocabulary, it is seen that it contains more Arabic and Persian words than Kutadgu Bilig written before him. The reason for this is the effect of Islam and Arabic and Persian on society and then Turkish.

Keywords: *Classical literature, Edib Ahmed Yüknê, Atebetü'l-Hakayık, knowledge speech.*

1. GİRİŞ

İslâm'ın kabulünden sonra Türk Klâsik edebiyatının, Türk dil ve Türk kültür tarihinin ilk ve önemli eserlerinden olan Atebetü'l-Hakayık, içeriği itibariyle insan davranışlarını konu alan çok yönlü dînî-ahlâkî didaktik bir eserdir. Karahanlı Dönemi Hakaniye Türkçesi eserlerinden biri olmakla beraber Çağatay Türkçesi özellikleri de gösteren Atebetü'l-Hakayık yalnızca Türk dili ve edebiyatı tarihi bakımından değil, aynı zamanda Türk sosyo-kültürel hayatı, Türk dil ve kültür arkeolojisi açısından da önemli bir kaynaktır. Karahanlılar (840-1212) döneminde Edib Ahmed b. Yüknê tarafından "Muhammed Dâd İspehsâlar Beg" namına yazılmış ve kendisine sunulmuştur. Eser ve yazar hakkında

bilinenlerin çoğu eserin kendisi ve eserin sonuna ilave edilen ek malumatlara yani kısaca Atebetü'l- Hakayık'a dayanmaktadır. Bununla birlikte eserin etkileri ve şöhreti Ali Şîr Nevâî devrine yani 15. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiş ve Edip Ahmed'in hayatı hakkındaki bilgiler menkıbeleşmiştir. Nevâî, Nesâim ül- Mahabbe adlı eserinde, Edib Ahmed'in İmâm-ı Âzam'ın talebesi olduğu ve İmâm-ı Âzam tarafından çok beğenildiği şeklindeki menkıbevî malûmatı nakleder (Köprülü, 1981: 175; Caferoğlu, 1974: 77).

Edib Ahmed b. Mahmut Yükneki ve Atebetü'l-Hakayık eserinin sonucu babında kendisinden "Edip Ahmed" olarak bahsetmiştir. Esere sonradan ilave edilmiş olan üç bölümde de şairin ismi olması gereken yerlerde "Edip" olarak geçmektedir (Arat, 1992: 5). Kişiliği, tutumu ve hatta yaşadığı dönem ve çevre hakkında yeterli bilgi olmayan Edib Ahmed Yükneki, Atebetü'l-Hakayık adlı ünlü eserin yazarı ve şairidir (Gülensoy, 1994: 421). Esere sonradan ilave edilen bölümlerde yazarla ilgili söylenen sözler, onunla ilgili bize yeterli derecede bilgiyi verebilecek içeriğe sahip değildir. Kesere ilave edilen ve kime ait olduğu belli olmayan dörtlükte onun kör olduğu bilgisi mevcuttur (Banarlı, 2001).

"Toğa körmez erdi edibning közi

Tükedi bu on dört bab içre sözi

Yağan bolsa yüklük özesinde zer

Anıng tuşı bolğay bu söznüng azı (Arat, 1992: 79)

Emir Seyfeddin'e ait olan dörtlükte ise:

"Edibler edibi fazıllar başı

Güherdin söz aymış öğün söz başı

Ugan rahmet itsün bu sa'at anga

Yarın kopsa bolsun yaranlar işi" (Arat, 1992: 79)

Kendisinden "edipler edibi, fazıllar başı" şeklinde bahsedilmektedir. Arslan Hoca Tarhan'a ait olan on beyitlik ilavede ise:

Edib'in memleketinin safalı ve gönülleri okşayan Yüknec olduğu (Uysal, 2007), babasının Mahmud Yüknecî adı ile bilindiği ifade edilmiştir. Yine aynı ilavede Edib Ahmed'in eserini "Kaşgar dilinde yazdığı bilgisi verilmiştir (Arat, 1992: 6). Atebetü'l-Hakayık'ın adıyla ilgili farklı okuma biçimleri söz konusudur. Necib Asım "Hibetü'l-hakayık" (hakikatlerin bağışlanması), M. Fuad Köprülü "Aybetü'l-Hakayık" (hakikatlerin heybesi), diğer bazı edebiyatçılar ve dilciler ise "Gaybetü'l-hakayık" (hakikatlerin sırrı) şeklinde okunmasını öngörmüşlerse de; Jean Deny ve Reşit Rahmeti Arat'ın "Atebetü'l-Hakayık" (hakikatlerin eşığı) şeklindeki okuyuşları revaç bulmuştur (Gülensoy, 1991: 51).

Atebetü'l-Hakayık, Klasik Türk edebiyatında görülen mesnevî formatına sahiptir. Eserin baş tarafında besmele bulunan 10 beyitlik bir "tahmid" (Allah'a övgü), ardından 5 beyitlik "na't" (Peygamberi övme) ve 5 beyitlik "Dört Sahabenin Övgüsü" yer almaktadır. Kitabın sunulduğu Emir Muhammed Dad İspehsalar Bey'in methiyesi 14 beyittir. Eserin beşinci bölümünde yazar, bu eseri niçin yazdığı (sebeb-i nazm-ı kitab) yer almaktadır. Bu bölümde 6 beyitten müteşekkildir. Klâsik mesnevî girişlerinin klişe bölümlerinden sonra asıl konuya geçilmektedir. Şair esere ilişkin olarak düşünüp tasarladığı bölümleri kendince bir tasnifle burada ele almıştır. Eserin kaide karakterli ön bölümleri beyitlerle yazılırken, asıl bölümü dörtlükler halinde yazılmıştır. Edib Ahmed eserini beyitlerle yazılmış kaside karakterli medhiyelerden oluşan 5 ön bölüm ve muhtelif konulardan oluşan ve dörtlüklerle yazılmış 9 bölüm ile birlikte toplam 14 konu başlığı altında ele almıştır. Eseri oluşturan 9 bölüm şunlardır:

- a) Bilginin yararı ve bilgisizliğin zararı hakkında (12 dörtlük)
- b) Dilin muhafazası hakkında (12 dörtlük)
- c) Dünyanın döneklığı hakkında (12 dörtlük)
- d) Cömertliğin methi, hasisliğin zemmi hakkında (10 dörtlük)
- e) Tevazu ve kibir hakkında (7 dörtlük)
- f) Harislik hakkında (6 dörtlük)
- g) Kerem, hilm ve diğere iyilikler hakkında (16 dörtlük)
- h) Zamanenin bozukluğı hakkında (21 dörtlük)
- ı) Kitap sahibinin özü hakkında (5 dörtlük) (Ertürk, 2017)

Atebetü'l- Hakayık, İslâmiyet sonrası Türk dili ve edebiyatının ilk eserlerinden biri olup edebiyat tarihinin didaktik karakteri edebî değerinden önde olan eserlerindedir. Atebetü'l-Hakayık, dinî-ahlakî nitelikli didaktik özellikleri sebebiyle onu, manzum bir vaaz kitabı sayanlar da olmuştur. İslâm'ın kabulünden sonra toplumsal hayatta gözlenen sosyo-kültürel değişim edebî eserlerin dilinde de görülmeye başlanmıştır. Bu bağlamda Atebetü'l- Hakayık'ın dili de bu değişimden etkilenmiştir. Yine Karahanlı döneminin ve Türk edebiyat tarihinin en önemli eserlerinden olan Kutadgu Bilig'de görülen millî karakter, bu eserde dinî terminolojinin daha fazla kullanılmasıyla dînî bir karaktere bürünmüştür. Eseri kelime dağarı olarak ele aldığımızda kendinden önce yazılan Kutadgu Bilig'den daha fazla Arapça ve Farsça sözcük içerdiği görülür. Bunun sebebi zamanla İslâm dininin dolayısıyla Arapça ve Farsça'nın önce topluma sonra da Türkçe'ye olan etkisi olarak değerlendirilebilir. "İslâm'a girdiğimiz devrenin başında Arapça ve Farsça bilenler azdı. Yeni kültür çevresinde tercüme

yapanlar veya telif eser yazarlar tabiatıyla o devirde konuşulan anlaşılabilir dil ile yazmak zorunda idiler. Fakat zamanla Arapça dinin aslî dili Farsça hâkim olduğumuz memleketin kültür dili olarak bizde de öğrenilmeye ve öğretilmeye, ilmî ve edebî dil olarak kullanılmaya başlayınca, bu dilleri bile aydın kitle çoğaldı” (Karamanlıoğlu, 2007: 59). İki eser birlikte karşılaştırılıp incelendiğinde bu gerçeklik kolayca görülebilir. Edib Ahmed Yüknekî bu eserde şiirsellik ve Türkçe kullanımını ön planda tutmamıştır. Eserde daha çok Türkler arasında Müslümanlığın yeni yeni kabul edilip yaygınlaşıyor olması Edib Ahmed’in eserini yazma, eserin konusunu seçme ve kurgulamasında etkili olmuştur denilebilir. Kısaca; Edib Ahmed b. Yüknekî bu eserle içinde yaşadığı toplumu millî ve dînî öğretmeye uygun olarak eğitmeyi hedeflemiştir. Eğitim; bilgi ve davranışın ideal bir sentezidir. Eğitim ve bilgi kişinin konuşmasında, davranışlarında görülüp gözlenebilen bir olgudur. Edib Ahmed b. Yüknekî, bu eserinde Yusuf Has Hacib’in Kutadgu Bilig’de, idealize ettiği eğitilmiş, bilgili, mutlu ve huzurlu millî kaynaklardan millî bir kültür ve şuurla donatılmış yetişirilmiş insanlardan oluşan toplum profilinden dînî referansları dikkate alan daha çok dînî yönü güçlü bir insan ve toplumsal hayata yönelmiştir. Bu değişimde şüphesiz toplumsal hayatta gözlenen ve giderek artan İslâm etkisi ve İslâmî öğretiyi de göz önüne almak gerekir. Ahmet Caferoğlu’na göre Atebetü'l-Hakayık: ”Konu, yapı, gaye ve en önemlisi şive bakımından tamamıyla Kutadgu Bilig, Sofiyâne karakteri ile de Ahmet Yesevî etkisi altında kalan “Atebetü'l-Hakayık” devri için geniş bir yayılım sahası bulmuş, yerine göre, başka başka adlar almıştır” (Caferoğlu, 974: 75).

Atebetü'l-Hakayık küçük hacimli bir mesnevîdir. Şehnâme vezni olarak da bilinen aruzun “fe’ûlün fe’ûlün fe’ûlün fe’ûl” kalıbı ile yazılmış olup on dört bâb (konu başlığı) şeklinde düzenlenmiştir. Eserin başlangıcında yer alan üç bölümde, hiyerarşik olarak sırasıyla bir tevhid, bir na’t, dört halifenin övgüsünün yapıldığı bir manzume yer almaktadır. Bu gazel tarzında kâfiyelenmiş 80 beyitten meydana gelmiştir. Mesnevînin ilk bölümü saydığımız bu girişten sonra asıl

konuların ele alındığı asıl bölüm gelmektedir. Bunun arkasında ise eserin kendisine bilgi insanlık tarihinin en eski konularından biridir. Bilgi insanı diğer canlılardan ayıran ve bildiği oranda da sorumluluğunu arttıran bir olgudur. Thales, Sokrat, Platon vb. insanlık tarihinin ilk bilge düşünürleri insan ve bilgi arasındaki ilintiyi sorgulamışlardır. Doğru bilgi kadar yanlış bilgi de bu düşünürlerin üzerinde durdukları konu olmuştur. Epistemolojinin ya da diğer bir söylemle bilgi felsefesinin, konusunu oluşturan bu hususlar araştırmamızın dışında kalmakla beraber, İslam tesirinde gelişen Türk edebiyatının ilk devir sanatçıları Platon'un kötü kabul ettiği hususları sansürleyen ahlakçı ve öğretici görüşlerini benimsemişlerdir. İlk çağlarda filozoflar metafizik ile ilgileniyorlardı. İslâmiyet'in kabulünden sonra İslâm düşünürleri insan sorumluluğunun bilgi ile alakasından hareketle, insanın yaptıklarından sorumlu olduğu tezini işlemişlerdir. Esasen, insanın yaptıklarından sorumlu bir varlık olduğu görüşünü ortaya atan din olgusudur (Atay, 1987). Bu durumda kişi sorumlu olduğu davranışlarının iyi/kötü, faydalı/zararlı gibi kategorik özelliklerini bilmekle yükümlüdür. Devrinin önemli bir şairi olarak Edib Ahmed'in, kendisini bu ahlaki öğütleri verme konusunda sorumlu hissettiği düşünülebilir. Bu durumu Edib Ahmed kitabın yazılma gerekçesinin ifade edildiği bölümde: "Gören ve okuyan ondan istifade etsin diye (bu)kitabı nâdir sözler ile süsledim" (Arat, 1992: 85) diyerek ifade etmiştir. Dînî/ahlâkî niteliğiyle Platonist felsefe özelliklerine sahip bu eserde şair kendi görüşlerinden çok millî kültür ve çoklukla da dînî referansları kullanmıştır. Çünkü Platon'a göre şairlerin kendilerine özgü bir bilgi alanı yoktur (Moran, 1991: 21). Bunun için Platonist felsefeyi benimsemiş olan şairler asıl gerçekliğin izini sürmüşlerdir. Yetkiyle konuşabilecekleri bir bilgi alanları olmadığı için, Kutadgu Bilig örneğindeki gibi ya töresel milli kaynaklara ya da Atebetü'l Hakayık'da olduğu gibi dînî kutsal kaynaklara yönelindiklerini söylemek mümkündür.

Genellikle mesnevilerin klâsik giriş bölümü olarak kabul edilen (tevhid, na't, dört halifenin övgüsü, eserin sunulduğu devlet büyüğünün övgüsü, sebab-i nazm-ı kitâb) gibi medhiyye özellikleri gösteren bölümlerinden sonra asıl bölüm gelmektedir. Bu bölüm de 101 dörtlük ve 9 konu başlığından oluşmaktadır. Buradaki ilk 8 bölüm farklı başlıklar altında insanlara bilgi ve öğüt veren konular olup dokuzuncu bölüm ise kitap sahibinin özür beyan etmesine ayrılmıştır. Eserin asıl bölümünü oluşturan bu sekiz bölümün hangi ölçütle sıralandığı hususunda bir açıklama yoktur. Ancak 12 dörtlükten oluşan ilk bölümün “bilginin faydası ve bilgisizliğin zararları”na ayrılması ile İslâm'ın ilk emrinin “oku” olması arasında bir ilginin olduğunu düşündürmektedir. Bu bölümde yer alan dörtlükler ve Edib Ahmed'in bu konudaki görüşlerini ortaya koyan dörtlükler şunlardır:

2. BULGU VE YORUMLAR

2.1. Bilginin Faydası ve Bilgisizliğin Zararı Hakkında

I

81. Biligdin urur men sözümké ula

Biligligke ya dost özüngni ula

Bilig birle bulnur se'âdet yolu

Bilig bil se'âdet yolını bula

“Sözlerime bilgiden temel atarım. Ey dost (sen de) bilgi sahibi kişilere yakın olmaya çalış. Mutluluğa giden yol bilgi ile bulunur. Mutluluğa ulaşabilmek için sen de bilgi edin” (Arat, 1992: 85).

Bu dörtlükte temel düşünce olarak ele alınan konu, muhataba mesaj olarak gönderilen iletinin yani şiir veya konuşmanın içeriği ile ilgilidir. Bilgi, ilim insanı

mutlu eder. Kutsal kitapta: "Sakin ha cahillerden olma" (En'âm, 5/35) denilmiştir. Bir hadis-i şerifte de: "Ya öğreten ya öğrenen ya dinleyen ya da ilmi seven ol. Fakat sakın beşincisi olma (yani bunların dışında kalma) helâk olursun" buyurulmaktadır. Bu bağlamda Fuzûlî'nin: "İlimsiz şiiir temelsiz duvar gibidir, temelsiz duvar da değersizdir" sözünü daha önce kullanan şair de Edib Ahmed olmaktadır. Bütün bu referanslar da dikkate alınıp birlikte değerlendirildiğinde Edip Ahmed'e göre insan bilgi sahibi olmalı ve bilerek konuşmalıdır. Bilgi sahibi olmak için çaba sarf etmelidir.

II

85. Bahalık dinar ol biliglig kişi

Bu câhil biligsiz bahasız bişi

Biliglig biligsiz kaçan teng bolur

Biliglig tişi er câhil er tişi

"Bilgili kişi değerli para gibidir. Câhil ve bilgisiz insan ise değersiz (geçersiz) bir paradır. Bilgili ile bilgisiz denk olur mu? Bilgili kadın (bilgi sayesinde) erkek(ten üstün); nice bilgisiz (câhil) erkek, (zayıf, güçsüz) kadındır" (Arat, 1992: 86).

İlkel toplumların erkek egemen bir yapıda olduğu bilinir. Erkeğin fiziksel üstünlükle kurduğu güce dayalı otorite zamanla aklın egemenliğiyle değişmiştir. Teşbih sanatı bazen soyut bir şeyi daha somut hale getirerek daha iyi anlatma ve anlama imkânı verir. Burada bilginin değer olarak geçer akçe olan dinara benzetilmesi ile cinsiyetin bir güç ve otorite sağlamadığı gerçeği tezat sanatına dayandırılarak anlatılmıştır. Dörtlükte ortaya konulan temel düşünce kutsal kitabın "Hiç bilenle bilmeyen bir olur mu?" (Zümer, 9) ifadesiyle örtüşmektedir. İstifham sanatıyla yöneltilen soru, özünde bir cevabı da barındırmaktadır.

III

89. Süngekke yilig teg erenke bilig

Eren körki 'akl ol süngekning yilig

Biligsiz yiligsiz süngek tek hali

Yiligsiz süngekke sunulmaz elig

“Kemik için ilik ne ise, insan için bilgi odur. İnsanın güzelliği akılı, kemiğin (ise) iliktir. Bilgisiz kimsenin hali iliksiz kemik gibidir. İliksiz kemiğe (değersiz ve boş olduğu için kimse tarafından) el uzatılmaz.” (Arat, 1992: 86).

Dil ve kültür tarihimiz açısından maddî kültür önemli bir yer tutar. Dil arkeolojisinde soyut kelimelerden çok maddi kültüre ait somut kelimeler çoğunluktadır. Hayvancılık ve tarıma dayalı kültürel hayatın öznesi olan insana bilmediği soyut alana ait bir kavramın öğretilmesinde iyi bildiği somut maddi kültür öğelerinden hareketle soyut kavramlar öğretilmek istenmiştir. Yusuf Has Hacib ve Edib Ahmed içinde yaşadıkları toplumu iyi bilmenin imkânıyla eserlerinde maddî kültür öğelerinden bolca yararlanmışlardır. Özellikle teşbih sanatından yararlanarak mukayese imkânı yaratmıştır. (Kemik/ilik = İnsan/akıl) denkliğinden yola çıkan Edib Ahmed, (bilgi=ilik), [(bilgisiz=iliksiz)= değersiz] gibi felsefi ve mantıksal çıkarımlarla bilginin insana değer katan bir cevher olduğunu kanıtlayıp kabul ettirmeye çalışmıştır.

IV

93. Bilig bildi boldi eren belgülüg

Biligsiz tirigle yitük körgülüg

Biliglig er öldi atı ölmedi

Biligsiz tirig erken atı ölüg

“İnsan bilgisi ile tanınır; Bilgisiz, hayatta iken kaybolmuş sayılır; Bilgili adam ölür, (fakat) adı kalır, Bilgisiz, sağ iken adı ölüdür” (Arat, 1992: 86).

Toplumsal hayatta insanlar birbiriyle pek çok benzerlikler gösterirler. İnsanları değerli ve farklı kılan onların bilgileridir. Bilgisiz insan toplumda aranıp sorulmayan, yokluğu kayıp oluşturmayan, çevresine ve topluma yararı olmayan insandır. Yaşamayı bir şey ifade etmediği gibi ölümü de toplum için bir kayıp görülmez. “Âlimin ölümü, âlemin ölümüdür” denir. Ölüm sıradan insanlar içindir. İnsanlık tarihi, insanlığa yaptıkları yararlı işler ve bıraktıkları eserlerle ölümsüzlüğe erişmiş pek çok fazla bilginle doludur. Edib Ahmed’e göre âlimler eserleriyle yaşayan adları unutulmaz ölümsüz insanlardır.

V

97. Biliglig biringe biligsiz mingin

Tengegli tengedi biligning tengin

Baka körgil emdi uka sinayu

Ne neng bar bilig tek asıgılığ öngin

“Bilginin ağırlığını tartan kimseye göre bir bilgili; bin bilgisize denktir. Şimdi anlayarak ve sinayarak etrafa bakıver, bilgi kadar faydalı başka ne var?” (Arat, 1992: 86).

Değer; her zaman hacim veya ağırlıkla ölçülen bir şey değildir. Bilginin değerini gününün mukayese mantığıyla mukayese eden Edib Ahmed, bunu sayıların

çarpıcı cazibesinden yararlanarak (Bir bilgili = Bin bilgisiz) denklemlerle anlatmıştır. Bu denkleme dayalı önermenin kanıtlanması görevini ise muhatabına vermiştir. “Şimdi anlayarak ve sınıyarak etrafa bakıver, bilgi kadar faydalı başka ne var? Akıl ve mantığa hitap eden, akıllı insanı muhatap alan bu sorunun cevabı yine sorunun içinde gizlidir.

VI

101. Bilig birle ‘alîm yokar yokladı

Bilgisizlik erni çökerdi kodı

Biling yind usanma bil ol hak resul

Bilig çinde erse siz arkang tidi

“Âlim bilgi ile yükseldi, bilgisizlik insanı aşağı düşürdü; bilgiyi ara, usanma; bil ki o Hak resul: “Bilgi’yi, Çin’de bile olsa arayınız” dedi” (Arat, 1992: 86).

Edib Ahmed; cehaletin insanı aşağı çekerken bilginin de insanı yücelttiğini ifade etmiştir. Bilgi, insanı değerli kılan bir cevherdir. Bu bağlamda insan değerini arttırmak ve yükselmek istiyorsa bilgiye ulaşması gerekir. Bunun için her türlü zorluk ve mesafe göze alınmalıdır.

Bu konuda rivayet edilen bir hadisi iktibasla “Bilgiyi, Çin’de bile olsa arayınız” mısrasını ifade etmiştir.

VII

105. Biliglig biligni edergen bolur

Bilig tatğın ay dost biliglig biür.

Bilig bildürür bil bilig kadrini

Biligni biligsiz otun ne kılur

“Bilgiyi daima bilgili arar, bilginin tadını, ey dost, bilgili bilir; Bil ki bilginin kadrini yine bilgili bildirir, biligsiz odun bilgiyi ne yapar?” (Arat, 1992: 86).

Bu dörtlükte de Edip Ahmed istifham sanatıyla akıl ve mantığı harekete geçirmek ister. Bu yaklaşım; “Ukuş kadrini hem ukuşluğ bilir, bilig satsa bilge biliglig alır / Bilig kıymetini biliglig bilir, ukuşka ağırlık biligdin kelir” diyen Yusuf Has Hacib’in yaklaşımıyla büyük bir benzerlik içerisindedir. Her iki şairin dizelerinde görülen aliterasyon ve ses tekrarları, sözlü edebiyat geleneğinin izlerini dizelerde yansıtan şiirsel benzerliklerdir.

VIII

109. Biligsizke hak söz tatıgsız erür

Angar pend nasihat asıgsız erür

Ne türlüğ arıgsız arır yumakın

Câhil yup arıamaz arıgsız erür

“Bilgisize doğru söz tatsız gelir, ona öğüt ve nasihat faydasızdır; nice kirli (şeyler) yıkanmakla temizlenir, (fakat) cahil yıkamakla temizlenmeyen bir kirdir!” (Arat, 1992: 86).

İnsanlık tarihi için cahillikle mücadele tarihidir dense yanlış olmayacaktır. Tarih boyunca bütün bilge ve düşünürler cehalete karşı mücadele etmişlerdir. Bilinen bir gerçektir ki cehaletin sayılamayacak kadar çeşidi vardır. Bir alanda bilgi sahibi olmak başka alanlardaki bilmezliği ortadan kaldırmayacağı için her yaşta her

verde eğitim hedeflenmiştir. Kutsal kitabın: "Sakin cahillerden olma!" (En'âm, 35) emri cehaletin insana yasaklandığını ifade eder. İnsan için söz konusu olan maddi manevi her türlü kirlenmenin bir temizlenme biçimi vardır. Ancak; cehaletten temizlenmenin tek çaresi bilgi sahibi olmak için çaba sarf etmektir. Hz. Ali'ye göre: "Cehaletten daha dermansız düşüren dert yoktur." (Ceyhan, 2011: 157). Cehaletin kötülüğüne ilişkin başka ayet ve hadisler de vardır. Bilge düşünürlere ait sayılamayacak kadar söz olduğunu da ayrıca ifade edebiliriz.

IX

113. Biliglig kişi kör bilür iş ödin

Bilip iter işni ökünmez kidin

Kamuğ türlüg işte biligsiz onrı

Öküñç olangar yok ong anda adın

"Bilgili adam her işin zamanını bilir, işini bilerek yapar ve sonra pişman olmaz; Her işte bilgisizin kısmeti pişmanlıktır ve ona bundan başka kısmet yoktur." (Arat, 1992: 86).

Bilgi sadece malumat değildir. Bilginin kullanılacağı yeri ve zamanı bilmek de onun değerini arttırır. Yerinde ve zamanında yapılmayan bilgi kullanımı pişmanlıkların en büyük sebeplerinden biridir. Bilgisiz için her davranış bir pişmanlık sebebidir. Cahilin bilgisizce yaptığı her iş yanlış olacağından; onun kısmeti sadece pişmanlıktır.

X

117. Biliglig kereklig sözüg sözleyür

Kereksiz sözünü kömüp kızlayür

Bilgisiz ne aysa ayur ukmadın

Anın öz tili öz başını yiyür

“Bilgili (ancak) lüzumlu söz söyler; lüzumsuz sözü gömerek, gizler. Bilgisiz ne söylese, anlamadan söyler, onun kendi dili kendi başını yer!” (Arat, 1992: 87).

Edib Ahmed bu dörtlükte bilgili ve bilgisiz karşılaştırmasını analiz ederek ortaya koymaya çalışmıştır. Bilgi sahibi konuşurken söyleyeceklerinin sorumluluğunu taşıyarak konuşmasında bütün bildiklerini söylemez. Konuşmasında yerine kişiye konuya veya duruma uygun olmayan, gereksiz ve lüzumsuz konuşmalardan kaçınır. Bilgili kişi akıllıdır bunun için neyi ne zaman söyleyeceğini bilir. Bir söz yerinde söylenirse değerlidir. Bilgi sahibi olmayan cahiller genellikle neyi, nerede konuşacaklarını bilmeden her şeyi konuştukları için problem ve pişmanlık yaşamaları mukadderdir. Bazen bu hata ve pişmanlıklar doğrudan kişinin kendi başını yiyeceğini kesin bir dille ifade etmiştir. Dörtlükte söz konusu edilen durum sosyolojik bir gerçeklik olup zamana mukayyet olmayıp her dönem için bir iletişim kuralıdır.

XI

121. Bilig birle bilnür törütgen idi

Bilgisizlik içre kanı hayr yidi

Bilig bilmegendin bir anca budun

Öz elgin but itip idim bu tidi

“Yaradan Tanrı bilgi ile bilinir; bilgisizlikten hayır gören var mı? Bilgisizlikten bir o kadar halk kendi eli ile put yapıp: “Rabbim budur” dedi.” (Arat, 1992: 87).

Edib Ahmed bu dörtlükte, insan ve toplum için bilginin önemini irdelemiştir. Toplum kendisini oluşturan kişilerin niteliğini yansıtır. Bilgili insanlardan oluşana “bilgi toplumu”; bilgisiz insanlardan oluşan topluma “ilkel toplum” denir. Bilgisizliğin ne insana ne de toplumlara sağlayacağı hiçbir hayırlı iş yoktur. Her şeyden önce “Rabb”ini bulmakla mükellef olan insan, “Rabb”ini de ancak bilgisi sayesinde bulabilir. Edib Ahmed, bilgi sahibi olmayanlardan oluşan cahil toplumların kendi elleriyle yaptıkları putlara tapmalarına telmih eder. Telmih edilen hadise tipik olarak bizi Hz. Ömer'in bir söz ve anısına götürmektedir.

Bilindiği üzere Hz. Ömer'e atfedilen bir anlatı vardır. Cahiliye döneminde yaptığım iki şey vardır ki birini hatırladığımda güler, diğesinde ağlarım. Güldüğüm şu; Her akşam tapmak için helvadan put yapar, daha sonra acıkınca da o putu yerdik; ağladığı olay ise bilindiği üzere kız çocuğunu kendi elleriyle gömmesidir.

XII

125. Biliglig sözi pend nasihat edeb

Biligligni öğdi 'Acem hem 'Arab

Tavarsızka bilgi tükenmez tavar

Nesebsızka bilgi yirilmez neseb

“Bilginin sözü öğüt, nasihat ve edebdir; bilgiliyi Acem de Arap da öğdü. Bilgi, malı olmayan için, tükenmez bir hazinedir; bilgi, nesebsiz için yerilmez bir neseptir” (Arat, 1992: 87).

Edib Ahmed bu dörtlükte de bilgi sahibi olanların ağzından çıkan her kelimenin değerli olduğunu ve çoğu toplumun değerini farkında olduğunu anlatmıştır. Edib Ahmed'e göre bilgi, bitmek tükenmek bilmeyen değerli bir hazinedir. Sonuç olarak bilginin değerini ancak bilgililer bilir, cahiller ise bilginin değerini bilmeyenlerdir.

2.2. Dilin Muhafazası Hakkında

Edib Ahmed eserinde bilgiye ayırdığı ilk bölümün arkasından ikinci bölümü de dilin muhafazasına ayırmıştır. Edeb ilk bölümde olduğu gibi bu bölümde de on iki dörtlüğe yer vermiştir.

I

129. Eşitgil biliglig negü tip ayur

Edebler başı til küdezme tiyür

Tiling bekte tutğil tişing sınmasun

Kalı çıksa bektin tişingni sıyur

“Dinle, bilgili ne diyor: Edeplerin başı, “dili gözetmektir” diyor; Dilini muhafaza altında tut, dışın kırılmasın; eğer dilin muhâfaza altından çık(ar)sa, dışını kırar.” (Arat, 1992: 87).

Edep kelimesi Arapça kökenli olup sözlüklerde; söz ve davranışlardaki ölçülülük, her hususta haddini bilip sınırı aşmama, terbiye, nezâket, zerâfet; utanç, hayâ ve hicap duygusu olarak verilmektedir. Kullanım alanı geniş olan bu kelime edebiyatta hem terbiye hem edebiyat demek olup tasavvufta ise dâima Hakk'ın huzûrunda olduğunu bilerek bu huzûrun gerektirdiği şekilde davranma, kâinatta Allah'ın birliğini görerek bütün yaratılmışlara karşı saygılı olma demektir

(<http://www.lugatim.com/s/edep>). Edep kavramı baştan beri ahlâkî-dinî kurallar, gelenek ve görenek, muâşeret kuralları gibi anlamları yanında aydın olabilmek için gerekli bilgileri ve genel kültürü ifade eden bir terim olarak da kullanılmış, bu şekilde özellikle Arap-İslâm kültüründe edebî Türkçe'deki "edebiyat", Batı dillerindeki "littérature" anlamında kullanımı giderek yaygınlık kazanmıştır. Nitekim bugün Arapça'da edebiyat için sadece edep kelimesi kullanılmaktadır (<https://islamansiklopedisi.org.tr/edep>).

Bilindiği üzere bilme ve öğrenmenin görsel ve işitsel iki yolu vardır: Okumak ve dinlemek. Öğrenmenin gerçekleşmesi için bu iki yol ve yöntemden en az birinin kullanılması gerekir. Kutsal kitabın ilk emri "oku" iken, Mevlânâ da ünlü eseri Mesnevî'ye "dinle" diyerek başlamıştır. Okuma yazma bilmeyen kişiler için dinlemek daha da önem kazanır. Toplumsal yaşam açısından bilgiye sahip olmak kadar dile sahip olmak da gerekli ve önemlidir. İnsan ilişkilerinde sürekli konuşmak bir zafiyet ve kusur olarak kabul edilir. Nerede ne söyleneceğini bilmemek kişinin başına sorunlar açar. Bunun için susmak ve dinlemek bir erdem olarak öğütlenmiştir. Dilin muhafazası konusunda bilge düşünürlere ait binlerce söz vardır.

II

133. Sanıp sözlegen er sözi söz sağı

Öküş yangsağan til unulmaz yağı

Sözüng boşlağ ıdma yığa tut tiling

Yeter başka bir kün bu til boşlağı

"Düşünerek konuşan adamın sözü, sözün iyisidir; çok gevezelik eden dil, karşı konulmaz bir düşmandır. Sözünü başı-boş bırakma; dilini sıkı tut; dilin başı-boşluğu bir gün başa belâ olur." (Arat, 1992: 87).

Edib Ahmed, bilge bir düşünür olarak “dilini tutmak” konusundaki görüşlerini bu dörtlükte ortaya koymuştur. Toplumsal hayatta insan ilişkilerinin doğal yolu dilsel iletişimdir. Dil, kişinin kontrolünde olan önemli bir organdır. Ne var ki kişi dilinin kontrolünü kaybederse başına olmadık işler açabilir. Bu durum insanların fiziksel şiddetine kadar varabilir.

III

137. Hiredliĝ mu bolur tili boş kişi

Telim başını yidi bu söz til boşı

Öçüktürme erni tilin bil bu til

Basıktursa bütmez büter ok başı

“Boş-boğaz adam akıllı olur mu? Bu boş-boğazlık ve ağız gevşekliği çok başları yedi. İnsanı dil ile kızdırma; bil ki ok yarası kapanır fakat dilin açtığı yara kapanmaz.” (Arat, 1992: 87).

Sosyo-kültürel öğretimiz içerisinde kişi konuşma ve davranışları önemli bir yer tutar. Dilini tutmakla ilgili atasözü ve özdeyişlerde pek çok ibretlik söz vardır. Bir hadis-i şerifte de “Allah’a ve ahiret gününe inanan kimse ya hayır konuşsun ya da sussun.” denilmiştir. İslâm ve Türk kültür arkeolojisinden yararlanan Edip Ahmed, eserini buradan yararlandığı dil malzemesiyle oluşturmuştur. Bu dörtlük bunun bir örneği gibidir.

IV

141. Sefih er tili öz başı düşmanı

Tilindin töküldi telim er kanı

Öküş sözlegende ökungen telim

Tilin bekleğinde ökünmiş kanı

“Sefih adamın dili kendi başının düşmanıdır; Birçok adamların kanı dilleri yüzünden döküldü. Çok konuşanlar arasında pişman olan çoktur, dilini muhâfaza altında bulunduranlardan pişman olan kim var?” (Arat, 1992: 87).

Edib Ahmed bu dörtlükte toplumda gözlediği yaşanmışlıklardan hareketle düşüncelerini ortaya koymuştur. Son mısradaki ise istifham sanatıyla söylediklerinin doğruluğunu karşısındaki insana doğrulatıp onaylatan bir üslup kullanmıştır.

V

145. Nekim kelse erke tilindin kelür

Tilindin kim edgü kim isiz bolur

Eşit büt bu sözke kamuğ tangda ten

Turup tilke yüknüp tazarru' kılur

“İnsana ne gelirse dilinden gelir; dili yüzünden kimi iyi, kimi kötü olur; dinle ve bu söze inan ki vücut her sabah kalkıp, eğilerek, dile yalvarır.” (Arat, 1992: 88).

Dil, insanın itibarını hem arttıran hem de azaltan bir etkiye sahiptir. Bu durum da kişinin toplum içindeki değerini belirler. Dil, vücudun küçük bir organı olmasına rağmen vücut bu küçük organın büyük fonksiyonundan dolayı güne başlarken her sabah adeta dilin önünde eğilerek bir hata yapmaması, hatasıyla bu vücudun değerini düşürmemesi için yalvardığını sanatlı bir şekilde ifade etmiştir.

VI

149. İki neng birikse bir erde kalı

Bükendi ol erke mürüvvet yolu

Bir ol yangşar erse kereksiz sözüg

İkiñç yalğan erse ol erning tili

“Eğer bir insanda (şu) iki şey birleşirse; o insana mürüvvet yolu kapanmıştır. (Bunlardan) Biri, lüzumsuz yere gevezelik etmek, ikincisi ise yalan söylemektir. (Arat, 1992: 88).

Edib Ahmed, toplumsal hayatta insanın itibarını tüketen, değerini düşüren iki davranışa değinmiştir. Bu değerlendirme her dönem için geçerli bir değer yargısıdır. Dün olduğu gibi bugün de boş konuşan geveze ile yalan söyleyen insanın itibarı yukarıda değildir. Edib bu durumu net bir dille vurgulu bir şekilde ifade etmiştir.

“Eğer bir insanda (şu) iki şey birleşirse; o insana mürüvvet yolu kapanmıştır. (Bunlardan) Biri, lüzumsuz yere gevezelik etmek, ikincisi ise yalan söylemektir. (Arat, 1992: 88).

Edib Ahmed, toplumsal hayatta insanın itibarını tüketen, değerini düşüren iki davranışa değinmiştir. Bu değerlendirme her dönem için geçerli bir değer yargısıdır. Dün olduğu gibi bugün de boş konuşan geveze ile yalan söyleyen insanın itibarı yukarıda değildir. Edib bu durumu net bir dille vurgulu bir şekilde ifade etmiştir.

Şairimiz bu dörtlükte de didaktik söylemine devam etmektedir. Kişinin hayatını doğru, onurlu ve güzel yaşaması için gerekli ipuçlarını vermekte bunun için

tavsiye ve telkinlerde bulunmaktadır. Saygın ve onurlu yaşamının ilk şartı olarak yalan ve yalancından uzak durma tavsiye edilmektedir. Edib Ahmed'e göre bu durum tek başına bir meziyettir ancak doğru ve tatlı söz ile dilini süsleyen insan toplumun değer verdiği bir ziynet haline gelir.

VIII

157. Küdezigil tilingni kel az kıl sözüng

Küdezilse bu til küdezlür özüng

Resul erni otka yüzün atğuçı

Til ol tidi yığ til yul ottın yüzüng

“Dilini sıkı tut, gel, sözünü kısa kes; dil korunursa, kendin korunmuş olursun! Resûl: “İnsanı yüzükoyun âteşe atan dildir” dedi. Dilini sıkı tut, yüzünü ateşten kurtar. (Arat, 1992: 88).

Edib Ahmed'in bu dörtlükteki öğüdü; dilini muhafaza ve iletişim sürecinde kısa ve öz konuşmanın kişi için faydası olmuştur. Kısa ve öz anlatım dinleyeni sıkımayan bir davranıştır. Atebetü'l-Hakayık bilindiği gibi millî-dînî karakterli bir edebî eserdir. Dörtlükteki anlatım formu eseri bu özelliğini destekleyecek niteliktedir. Edib Ahmed, dilin korunması hususundaki tezini kuvvetlendiren bir hadisi “iktibas” ederek düşüncesini güçlü bir dayanakla kuvvetlendirmiştir.

IX

161. Köni söz asel teg bu yalğan basal

Basal yip acıtma ağız yi 'asel

Bu yalğan söz ig teg köni söz şifa'

Bu bir söz ozakı urulmuş mesel

“Doğru söz, bal ve yalan söz soğan gibidir; soğan yeyip, ağzı acılandırma; bal ye. Yalan söz, hastalık ve doğru söz, şifa gibidir; Bu söz eskiden söylenmiş bir meseldir.” (Arat, 1992: 88).

Bu dörtlükte verilen öğüt: kişinin ağzının tadının bozulmaması, huzursuz olmaması için yapılması gereken şeydir. Kişilere bilmedikleri şeyi öğretmenin en iyi yolu bilinenden hareketle bilmediğini kavratmaktır. Anlatımı kolaylaştırmanın yöntemi de bilinen simgeler üzerinden teşbihtir. Soğan ve bal maddi hayatın iki nesnesidir. Türk toplum hayatında ağız tadının simgesi bal; ağız tadının bozulma sembolüğü de acı soğandır. Acı/tatlı tezdadı üzerine örölmüş olan düşünce yeni olmayıp eskiden beri genel kabul görmüş bir atasözüdür.

X

165. Köni bol könilik kıl atan köni

Köni tiyü bilsün kişiler sini

Könilik tonın ked kodup egrilik

Kedim ton talası könilik tonı

“Doğru ol, doğruluk yap ve adın doğruya çıksın; insanlar seni doğru olarak bilsinler. Eğriliği bırakıp doğruluk libâsını giy! Elbiselerin en iyisi doğruluk libasıdır.” (Arat, 1992: 88).

XI

169. Katıĝ kizle razing kişi bilmesün

Sözüngdin özüngke ökünç kelmesün

Kamuĝ yaşru işing bolup aşkara

Bu körgen eşitgen sanga külmesün

“Sırrını iyi sakla, kimse bilmesin, sözünden kendine pişmanlık gelmesin. Bütün gizli işlerin âşikâr olup, gören ve duyan sana gülmesin.” (Arat, 1992: 88).

XII

173. İşim tip inanıp sır ayma sakın

Nece me inançlıĝ iş erse yakın

Serip sinde razing singip turmasa

Serermü işingde munı ked sakın

“En yakın ve inanılır arkadaşına bile sakın arkadaşım diye inanıp, sırrını söyleme! Sırrın kendinde sabretmez ve saklanmazsa arkadaşın da sabreder mi; bunu iyi düşün.” (Arat, 1992: 88).

3. SONUÇ VE TARTIŞMA

Türk dili ve edebiyatının dînî-ahlâkî eserlerinden biri olan Atebetü'l-Hakâyık'da Edib Ahmed, dînî referanslarla insana konuşma âdâbını öğretip, eğitmeyi hedeflemiştir. Eğitim; bilgi ve davranışın ideal bir sentezidir. Eğitim ve bilgi kişinin konuşmasında, davranışlarında görülüp gözlenen bir olgudur. Bunun

içindir ki Edib Ahmed eserinde konuşmaya özel bir önem ve yer vermiştir. Hiç şüphesiz toplum içinde konuşma usûl ve adâbı, kişiler arasındaki sağlıklı iletişim açısından önemlidir. Bilindiği üzere toplumlar her devirde değişik kültürler etkisinde bulunabilir. Dil ve kültürde de bu etkileşim alanlarından biridir. Din birliği dile yeni kelime ve kavramların girme sebeplerinden biri olarak kabul edilir. Bir toplumun milli hafızası olarak kabul edilen dil, kültürünün de taşıyıcı unsurudur. Türk dili ve kültürünün İslam kültür ve medeniyetinin etki alanına girmesinden sonra dil ve kültür üzerinde Arap ve Fars dil ve kültürlerinin belirgin etkisi gözlenmeye başlanmıştır. Bu etkiler İslâm'ın nüfuzuyla beraber giderek artmıştır. Eserde Türkçe kelimeler yanında Arapça İslâmî kavramların yer almaya başladığı görülmektedir. Edib Ahmed, gününün yaşayan edebî dilini kullanarak Türkçe'nin dînî karakterli önemli bir esrini Türk edebiyatına armağan etmiştir.

KAYNAKLAR

- Arat, R. R. (1992). *Atebetü'l hakayık (Edib Ahmed b. Mahmud Yükneki)*. 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Atay, H. (1987). "Bilgi Teorisi (İlmin İmkânı)". Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 29 (1), 1-39.
- BANARLI, Nihat Sami (2001). *Resimli Türk edebiyatı tarihi*, İstanbul: MEB Yayınları.
- Caferoğlu, A. (1974). *Türk dili tarihi II*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Ertürk, A. (2017). *Edib Ahmet B. Mahmud Yükneki'nin Atebetü'l Hakayık Adlı Eserinin Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Yer Alan Değerler Açısından İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

Gülensoy, T. (1991). *Atebetü'l-Hakayık*. Diyanet İslam Ansiklopedisi, 4, 50–51.

Gülensoy, T. (1994). “*Edib Ahmed Yükneki*”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, 10, 421–422.

<http://www.lugatim.com/s/edep> (ET: 01.07.2019)

<https://islamansiklopedisi.org.tr/edep> (ET: 01.07.2019)

Karamanlıoğlu, A. F. (2007). *Türk Dili nereden geliyor? Nereye gidiyor*, İstanbul: Beşir Kitabevi.

Köprülü, M. F. (1981). *Türk edebiyatı tarihi*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Moran, B. (2012). *Edebiyat kuramları ve edebî eleştiri*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Özek, A. vd. (1993). *Kur'ân-ı Kerîm ve açıklamalı meâli*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Uysal, S. (2007). “Yüknek’in Neresi Olduğu ve Edib Ahmed’in Mezârı Hakkında”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 2 (4). 1197-1199.

EXTENDED ABSTRACT

Atebetü'l-Hakayık, which is one of the works of Turkish of Karahanlı Period, is an important source not only for the history of Turkish Literature but also for Turkish socio-cultural life, Turkish language and cultural archeology. In the period of Karahanlılar (840-1212) Edib Ahmed b. The work written by Yükseknekî was written on behalf of ammed Muhammad İspehsâlar Beg ve and presented to him. This work is one of the first works of Turkish language and literature after Islam and is one of the didactic works of literary history. The work is also important in terms of reflecting the changing literary language to the work as well as socio-cultural change observed in social life after the adoption of Islam. It is seen that the national character, which draws attention in Kutadgu Bilig, continues to take on a religious character in this work. When we consider the work as a vocabulary, it is seen that it contains more Arabic and Persian words than Kutadgu Bilig written before him. The reason for this is the effect of Islam and Arabic and Persian on society and then Turkish. Atebetü'l-Hakayık, which is one of the first and important works of Turkish Classical Literature after the adoption of Islam, is a multi-faceted religious-moral didactic work on human behaviors. The Karahanid Period is one of the works of Hakaniye Turkish, but also features Chagatay Turkish, Atebetü'l-Hakayık is an important source not only in terms of the history of Turkish language and literature, but also in terms of Turkish socio-cultural life, Turkish language and cultural archeology. In the period of Karahanlılar (840-1212) Edib Ahmed b. It was written and presented to him on behalf of Muhammed Dâd İspehsâlar Beg. Much of what is known about the work and the author is based on the work itself and the additional information added to the end of the work, namely Atebetü'l-Hakayık. However, the effects and fame of the work continued until the end of the Ali Şîr Nevâî period until the end of the 15th century, and the information about the life of Edip Ahmed became menkibeleş. In his book

Nesâim ül-Mahabbe, Nevâî conveys the menkıbevî knowledge that Edib Ahmed was a student of İmam-ı Âzam and that he was very much admired by İmam-ı Âzam. Atebetü'l-Hakayık is one of the first works of Turkish language and literature after Islam and the didactic character of literary history is one of the works that are ahead of literary value. Atebetü'l-Hakayık, religious - morality because of the didactic characteristics, it is also a verse sermon was considered. The socio-cultural change observed in social life after the adoption of Islam began to be seen in the language of literary works. In this context, Atebetü'l-Hakayık's language was also affected by this change. The national character seen in Kutadgu Bilig, which is one of the most important works of the Karahanli period and the history of Turkish literature, has become a religious character with the use of religious terminology in this work more. When we consider the work as a vocabulary, it is seen that it contains more Arabic and Persian words than Kutadgu Bilig written before him. The reason for this can be evaluated as the effect of Islam and Arabic and Persian on society and then Turkish. Başında At the beginning of the period we entered Islam, there were few who knew Arabic and Persian. Those who translate or write copyright works in the new cultural environment had to write in the language understood in that period. But in time, the real language of Arabic religion began to be learned and taught as the cultural language of the country where we dominate Persian language, and even these languages grew as an intellectual and literary language. This reality can be easily seen when two works are compared and examined together. Edib Ahmed Yukneki did not prioritize the use of poetry and Turkish in this work. It can be said that the fact that Islam was recently accepted and spread among the Turks in the work has been effective in writing Edib Ahmet's work, choosing the subject of the work and editing it. Briefly; Edib Ahmed b. Through this work, Yukhneki aimed to educate the society in which he lived in accordance with national and religious doctrine. Education; It is an ideal

synthesis of knowledge and behavior. Atebetü'l-Hakayık is a small-volume mesnevi. Aruzun, which is also known as Şehnâme meter, is written with fe'ûl of feuzûl and fe'ûl of fe'ûl and arranged as fourteen babâ (title). In the three chapters at the beginning of the work, there is a hierarchical verse where one tawhid, one na't and four caliphs are praised respectively. It is composed of 80 couplets inscribed in the gazel style. After this introduction, which is the first section of the Mesnevi, the main section is the main topic. Behind this, the work itself Knowledge is one of the oldest subjects in human history. Knowledge is a phenomenon that separates people from other living things and increases their responsibility to the extent they know. Thales, Socrates, Plato and so on. The first wise thinkers in the history of humanity questioned the relationship between man and knowledge. Right information as well as wrong information has been the subject of these thinkers. Although these issues, which are the subject of epistemology or philosophy of knowledge, are excluded from our research, the first period artists of Turkish literature developing under the influence of Islam have adopted the moralistic and instructive views that censored the issues which Plato regarded as bad. In ancient times, philosophers were interested in metaphysics. After the adoption of Islam, Islamic thinkers have argued that human responsibility is responsible for the actions of man based on the relevance of knowledge. Essentially, it is the phenomenon of religion that asserts that human beings are responsible for their actions. In this case, the person is responsible to know the categorical characteristics of his / her behaviors such as good / bad, useful / harmful. As an important poet of the time, Edib Ahmed felt himself responsible for giving these moral counsels.